

# **ÀMBIT SOCIAL: GEOGRAFIA I HISTÒRIA**

## **ESPA I MÒDUL I**

# Índex

|                                                                              |    |
|------------------------------------------------------------------------------|----|
| Tema 1: LA PREHISTÒRIA.....                                                  | 4  |
| 1. Procés d'Hominització .....                                               | 4  |
| 2. Paleolític .....                                                          | 5  |
| 3. Neolític.....                                                             | 6  |
| 4. Edat dels metalls .....                                                   | 9  |
| <br>Tema 2: LA CIVILITZACIÓ GREGA.....                                       | 11 |
| 1. Marc Geogràfic de Grècia.....                                             | 11 |
| 2. Revolució i Civilització Urbana.....                                      | 11 |
| 3. Polis Arcaica i Colonitzacions .....                                      | 12 |
| 4. Polis Clàssica: Democràcia, Societat i Economia Ateneses .....            | 13 |
| 5. El Segle de Pèricles.....                                                 | 14 |
| 6. Crisi de la Polis Clàssica i Imperi Hel·lenístic .....                    | 15 |
| 7. Art i Cultura Gregues .....                                               | 17 |
| <br>Tema 3: ROMA .....                                                       | 21 |
| 1. Importància Històrica de la Civilització Romana .....                     | 21 |
| 2. Primers Pobladors i Règim Monàrquic .....                                 | 21 |
| 3. República: Evolució Sociopolítica i Política Exterior .....               | 21 |
| 4. Imperi: Hegemonia, Crisi i Caiguda (s I. 29 a. C. – s V. 476 d. C.) ..... | 24 |
| 5. Aportacions Culturals de Roma .....                                       | 28 |

# 1

## Prehistòria

# Tema 1: LA PREHISTÒRIA

## 1. Procés d'Hominització

Durant el període Quaternari, es produeix un canvi climàtic significatiu: un clima fred i humit gradualment es va transformant en càlid i sec. El canvi determinarà, al seu torn, transformacions en les maneres de vida de les espècies animals; així, per exemple, en l'espècie de simis o primats superiors es produeix un fet transcendental en baixar de la seua vida arborícola (per manca d'aliments o arbres?) i desenvolupar la major part de la seua activitat vital en el terra. D'aquesta manera una sèrie de transformacions anatòmiques (mutacions) progressives amb la finalitat d'adaptar-se al seu nou mitjà donaran lloc al naixement d'un ésser molt més complex que els seus antecessors.

L'espècie simis o primats es bifurca en dues branques diferenciades, la dels pongins actuals (orangutan, ximpanzé i goril·la dels quals tan sols genèticament ens diferenciem en un 1%) i la dels homínids que, a partir d'ara, experimentarà una llarga evolució fins a l'ésser humà actual. L'evolució verificada en l'actualitat és la que segueix:

- a) **Australopithecus**, primer homínid conegut. Camina ja en posició bípeda erecta però encara no fabrica útils. El seu cervell és poc desenvolupat, a penes 500 cm<sup>3</sup> de capacitat cerebral.
- b) **Homo Habilis**, és el primer fabricant d'útils i, per tant, el primer homo.
- c) **Homo Erectus**, ja coneix el foc i practica la caça col·lectiva.
- d) **Homo sapiens Neanderthalensis** (Neander-Alemanya), que elabora gran varietat d'útils de caça.
- e) **Homo sapiens Sapiens**, amb característiques anatòmiques semblants a les de l'ésser humà actual i amb una capacitat cerebral de 1.700 cm<sup>3</sup>. Apareix fa 40.000 anys.

Concloent, es pot afirmar que tot aquest procés d'hominització arranca d'aproximadament fa 4 milions d'anys, es dona durant el període Paleolític i té el seu origen en el continent africà, concretament a l'Àfrica oriental (Tanzània, Kenya, Uganda i Etiòpia).

El procés d'hominització es pot definir com el procés pel qual d'espècies inferiors s'evoluciona a una espècie superior el do principal de la qual serà l'ús del raciocini i la intel·ligència mitjançant, la qual adquireix la capacitat per a dominar el medi natural a través de la fabricació d'útils: l'ésser humà.

Les etapes fonamentals de l'hominització van ser:

- **Curvatures en la columna vertebral** amb la finalitat de mantenir el tronc alçat.
- **Posició bípeda erecta**, amb possibilitat de locomoció ràpida sobre les extremitats inferiors.

- **Extremitats superiors lliures**, per tant, amb la característica d'una mà prènsil gràcies a l'oposabilitat del polze, “efecte pinça” amb la qual agafar, manipular i fabricar eines.
- **Prognatisme** o cara aplanada, amb les fosses nasals cap avall.
- **Augment de la massa i circumvolucions cerebrals**. El treball de la preparació d'instruments i el seu ús van contribuir a desenvolupar la mà, però també el cervell.
- Finalment, **la comunicació fonètica**, donarà lloc, en un ésser evolucionat, a un llenguatge articulat mitjançant el qual podrà transmetre els seus coneixements i habilitats i, simultàniament, aprendre'ls (procés ensenyament – aprenentatge).

## 2. Paleolític

L'economia (mitjans per a procurar la subsistència o necessitats vitals humanes) d'aquest període és clarament depredadora, és a dir, l'home cerca, troba i agafa de la Naturalesa allò que li cal per a subsistir, però sense reposar res a canvi; per tant, depèn exclusivament del medi natural, l'exhaureix i esgota. Quan la zona queda exhaurida de recursos no li queda un altre remei que emigrar i cercar una nova font de provisions. És, per tant, una manera de vida nòmada. Les activitats principals, com a conseqüència, són la caça, la pesca i la recol·lecció de fruites silvestres, arrels comestibles o tubercles.

D'aquesta manera de vida es deriva una indústria lítica o de pedra tallada. S'utilitzen pedres fàcils de trencar i que mantinguen un tall tallant en ser treballades. Això s'aconsegueix amb el mètode de percussió, és a dir, colpejant una pedra contra una altra, nucli i percutor, donant forma fins a aconseguir l'útil desitjat: així s'aconsegueixen destrals de mà bifaços (dues cares), puntes de llança i fletxes (punta d'aleta amb peduncle), arpons, perforadors, raspadors, etc. També s'utilitzen altres materials com la fusta, ossos i fins i tot astes d'animals. Dels animals no sols aprofiten la carn sinó també la pell per a vestir i calçar.

Socialment s'agrupen en clans, grup unit per llaços sanguinis, amb propietat col·lectiva o comunal quant a menjar, habitatge i eines. Existeix una divisió social i laboral basada en el sexe i força d'aquest. Així l'home caça i pesca i la dona recol·lecta i confecciona la vestimenta. Viurien, probablement, a l'aire lliure, a la vora dels rius, i en coves o refugis naturals. Evidentment els grups no serien molt nombrosos donada la limitació imposada pels recursos naturals exhauribles.

Les primeres manifestacions artístiques sorgeixen durant aquest període, quasi al final. Poden diferenciar-se dos tipus d'art:

**a) Art rupestre o parietal:** apareix en les parets i sostres de coves i abrics naturals i consisteix principalment en la representació de figures d'animals aïllats de l'època: bisons, cavalls, rens, cérvols, etc., de gran naturalisme i realisme, moltes de les vegades assaïetats i amb ferides sagnants.

Es tracta d'un art “màgic – simpàtic”, és a dir, en dibuixar una imatge de l'animal que pretén caçar, l'home paleolític volia convèncer-se a si mateix que exercia un poder misteriós sobre l'esperit de la futura presa per a, d'aquesta manera, sentir-se més segur del seu èxit o els resultats més fàcil la caça.

La figura humana, rares vegades apareix i quan ho fa és de manera caricaturitzada o disfressada perquè la “màgia simpàtica” no l'afecte i siga el caçador caçat.

Espanya compta amb una de les més impressionants mostres d'aquest art en la cova d'Altamira (Santander).

**b) Art mobiliar:** comprén aquelles representacions artístiques de xicoteta grandària i, per tant, transportables, normalment figures d'animals o les anomenades “venus”. El material emprat sol ser pedra, fang o os.

Les figures més destacades són les deesses o “Venus paleolítiques” relacionades amb el culte a la fecunditat o fertilitat per l'exageració d'òrgans femenins relacionats amb aquesta: grans pits, ventre i malucs, sense trets facials definits.

Finalment, hem d'aclarir que l'home paleolític ja ha descobert el foc i els seus innombrables avantatges: calfar, espantar, veure en la foscor, caçar o cuinar.

### 3. Neolític

És una nova i més avançada etapa en l'evolució material de l'ésser humà. Significa Edat de la Pedra Nova pel nou mètode de treballar els útils, l'allisament o polit d'aquests. Però en realitat suposa un canvi profund en les maneres de vida de l'ésser humà, fins a tal punt que Gordon Childe ho qualifica d'etapa revolucionària.

Té el seu origen en tres focus: Creixent Fèrtil, entre els rius Tigris i Eufrates (actual Orient Pròxim: l'Iran, l'Iraq, Síria, Jordània), Amèrica Central (Mèxic i el Perú) i Àsia Oriental (la Xina) i d'ací es difon a la resta del món.

El citat prehistoriador manté la denominada “teoria dels oasis”. Durant aquest període es desencadena una crisi climàtica, caracteritzada per una tendència a l'aridesa. Una part dels animals, en disminuir les precipitacions, tenen dificultats per a sobreviure. Es congreguen, llavors, en els oasis a la recerca d'aigua i aliments. D'aquesta manera, els caçadors i les seues preses es troben units en un esforç per salvar-se de les terribles conseqüències de la sequera. Però si el caçador, en la seua recerca de l'escàs aliment, ha descobert el cicle vital de certes plantes silvestres que donen grans comestibles (blat, ordi, sègol), tindrà alguna cosa a oferir a les bèsties famolenques. Així s'explica el descobriment de l'agricultura i ramaderia durant el Neolític que proporciona a l'ésser humà blat, dacsa, mill, sègol, ovelles, cabres, vaques i carn, pells o llet.

D'aquesta forma, d'una economia depredadora es passa a una productora que dona a l'home el control sobre el seu propi proveïment d'aliments i trenca amb els límits imposats per la pròpia Naturalesa. De totes maneres coexisteixen totes dues ja que l'home continua caçant com a activitat

complementària; es tracta a més d'una economia de subsistència on es cultiva i s'arreplega el que es necessita per a subsistir.

La constant atenció als cultius i animals provoca la necessitat d'establir una residència fixa. Sorgeix així el sedentarisme en nous poblats i llogarets amb cases de pedra, fang, palla i fusta i tot fortificat per a defensar-se de tribus hostils o dels animals.

També a conseqüència de la nova economia productora el nombre d'habitants dels nous poblats augmenta, atès que tan sols cal augmentar la superfície de cultiu i, si hi ha més boques a alimentar, també hi ha més braços per a treballar els camps o cuidar els animals.

Una cosa molt característica del nou període és la invenció de la ceràmica i la cistelleria per a guardar líquids i sòlids en recipients de fang i per a cuinar. Es denomina cardial perquè quan està tendra s'utilitza la petxina de l'escopinya (cardium edule) per a adornar-la.

Tot canvia i no menys l'organització social: gradualment, del clan es passa a la família, nou nucli social bàsic, ja que les cases permeten, només, els familiars més directes. Es continua mantenint la mateixa divisió social i laboral: l'home s'ocupa de les tasques de més esforç físic: llaurar, caçar, construir; la dona, de recol·lectar, teixir o coure fang.

La prefectura del poblat és col·lectiva però sorgeixen com a cap visible els consells d'ancians amb més experiència.

És lògic que la nova organització social requereix certes normes de convivència per a vigilar, construir, tallar llenya o regar.

La propietat continua sent comunal: lots de terra, bestiar, eines, però apareixen els primers indicis de propietat individual, per exemple en els habitatges.

A conseqüència de la nova economia es desenvolupen una sèrie de tècniques i indústries noves:

- a) Les pedres tallades per a la caça segueixen un procés de perfeccionament en polir-les, emmanegar-les i fer-les més xicotetes i precises: és el cas de la destrat o de les puntes de fletxa.
- b) Sorgeixen instruments adequats per a la nova activitat agrícola: aixades, falçs, morters...
- c) La terrisseria sorgeix com una indústria domèstica, realitzada per les dones de la comunitat i que suposa una revolució per a l'alimentació humana: sopes, farinetes, guisats, etc.
- d) La indústria tèxtil, per a la confecció de vestimentes basant-se en plantes de fibres llargues com el lli. Altres materials utilitzats serien la llana i cotó i tot això teixit per rudimentaris telers.
- e) La roda i la navegació de cabotatge pertanyen a aquest període i són instruments de difusió de les noves maneres de vida.

Aspecte molt important de l'home neolític és el de la religió atès que, pel que sembla, ja hi ha signes evidents de culte a déus i ritus funeraris als morts. Així aquest tipus de comunitat té plena consciència de la seua dependència

immediata respecte de les forces naturals: la pluja, el sol, la lluna o la mateixa terra, la tempestat o l'huracà. Com aquestes forces són capritxoses i a vegades terribles, es fa necessari afalagar-les, propiciar-les o espantar-les i fins i tot obligar-les amb ofrenes i sacrificis. És el culte a les forces de la Naturalesa de les quals depenen per als seus cultius i animals. El culte a la fertilitat per a propiciar la reproducció d'éssers humans i animals o plantes ha de fer-se més important que en el període anterior.

Els ritus funeraris queden testificats pels enterraments col·lectius o individuals, moltes vegades amb atuells d'aliments o altres senzills béns. Quasi sempre col·locaven als morts en una posició encorbada o arraulits (posició fetal).

Precisament en aquests enterraments està l'origen de l'anomenada arquitectura megalítica a base de grans monòlits (40 o 45 tones de pes) en diferents posicions. S'estenen per tot Europa occidental: Suècia, Espanya, Portugal, Itàlia, Gran Bretanya.

L'art neolític sorgeix al final d'aquest període i les seues manifestacions més importants són la pintura, arquitectura i escultura.

La pintura es continua centrant en coves i abrics però els temes van canviant. És una pintura de caràcter narratiu, és a dir, narra escenes de caça o de labors quotidianes: caça d'animals salvatges, ramats, danses rituals o escenes de recol·lecció. Al contrari que la pintura polícroma del període anterior, ara els colors se'n redueixen a un només (monocroma), siga negre, rojos o ocres. La figura humana és abundant, perquè en les escenes quotidianes sempre apareix en la recol·lecció, pasturatge, danses, etc.

Es caracteritza, sobretot, pel seu dinamisme, esquematisme i simbolisme basant-se en línies o traços molt gruixuts i no de taques com en el Paleolític (alguns han tractat de veure en aquest esquematisme i simbolisme l'origen de l'escriptura).

L'arquitectura megalítica pot tenir diverses funcions: funerària, religiosa i astronòmica. Se sap que servien per a enterraments col·lectius i culte als morts juntament amb ritus de resurrecció, com a santuaris de culte a les forces naturals, cas del Sol o com a observatoris astronòmics per a les operacions agrícoles les faenes de les quals són de temporada o estacions; així els canvis en el curs del Sol són prou notables com per a indicar les citades estacions i per tant, l'època de sembra i recol·lecció.

Existeixen diversos tipus de megàlits segons la seua construcció: menhirs o monòlit vertical clavat en el terra relacionat amb el culte al sol, cromlec o cercle de menhirs relacionat amb observatoris i dòlmens, pedres verticals de dues en dues cobertes amb una d'horitzontal relacionades amb enterraments. Mescla dels dos és l'arquitectura de Stonehenge (Gran Bretanya), santuari i observatori.

Al final del Neolític es donen tres importants fets que seran ja característics i típics de les civilitzacions urbanes posteriors: l'aparició del comerç, conseqüència d'un excedent o sobrant de collita; l'especialització del treball, en sobrar mà d'obra en les principals activitats i no poder dedicar-se tots



a la mateixa, i primeres formes de dominació basades en l'acumulació de riquesa.

#### 4. Edat dels metalls

Cap al 5000 a. del present, es van començar a fabricar objectes de metall (**edat del coure**).

Cap al 1500 a. de C. es descobreix l'aliatge de coure i estany (nou parts de coure i una d'estany). El **bronze** és car i difícil de fabricar, qui el posseeix adquireix prestigi, i així s'origina la desigualtat social.

En aquest moment apareix l'escriptura a Mesopotàmia i comencem la Història.

Cap al 1400 a. de C. els hitites descobreixen el **ferro**. La difusió de la cultura del ferro cap a Europa occidental es va deure als celtes: ritu d'incineració en urnes ceràmiques (cultura de Camps d'Urnas).

Cap al segle VIII a. de C. els celtes es fan sedentaris (cultura dels castres).

# 2

## La Civilització Grega

## Tema 2: LA CIVILITZACIÓ GREGA

### 1. Marc Geogràfic de Grècia

Comparava Plató a Grècia amb l'esquelet d'un cos descarnat per la malaltia i és que, en la península grega, la més oriental de les mediterrànies, destaca una orografia o relleu abrupte (accidentat) amb predomini clar de les muntanyes. Les planes i valls existents es troben encaixats entre serralades i els seus sòls són pobres o poc fèrtils. Posseeix un clima dur, grans contrastos entre hivern i estiu, i la mar, que domina en gran part la geografia, banya una costa retallada de perfil molt irregular, esguitada de multitud d'illes.

Els aspectes físics d'aquesta península influiran visiblement en els humans: així l'agricultura és poc propícia i en les escasses planes predominen cultius de secà com els cereals, la vinya o l'olivera. La dificultat en les comunicacions és un factor que afavorirà no la unitat política sinó tot el contrari, el fraccionament polític. I finalment el seu caràcter de península, banyada per la mar, propicia l'existència de bons ports i, per tant, de bons mariners habituats a l'intercanvi de mercaderies, amb zones costaneres limítrofes.

### 2. Revolució i Civilització Urbana

La revolució urbana amb el sorgiment de les primeres ciutats ja s'aconsegueix a Egipte i Mesopotàmia. Ara es consolida i s'estableixen les anomenades "civilitzacions clàssiques" amb Grècia i Roma.

El terme civilització (del llatí civilis = ciutadà) és sinònim d'organització estatal o Estat amb institucions públiques i acceptades, diga's monarca, faraó, rei o govern democràtic. Aquests posseeixen ja uns instruments d'autoritat que són les lleis, mitjançant les quals obtenen poder. D'aquesta manera, des de les més altes institucions polítiques s'ordena, organitza i administra la resta de maneres de vida: social, econòmic, religiós, cultural o militar.

El nucli principal d'aquestes civilitzacions són les ciutats o espais organitzats segons un pla urbanístic i des d'on s'administra i organitza tot el territori dependent d'aquestes. Els temples i palaus urbans, on resideixen les autoritats polítiques, s'encarreguen d'aquesta tasca. Les ciutats són nuclis de producció i intercanvi i generalment la població es concentra en aquestes.

L'origen de la civilització grega el trobem a Creta (civilització Minoica), illa que es va convertir, gràcies a la seua privilegiada situació en la ruta marítima que unia Orient amb Occident, en el centre neuràlgic per al comerç amb el Pròxim Orient, Egipte, sud d'Itàlia i la mateixa península grega. Comerciava amb ceràmica, teixits, vi, oli, cereals, pedra o metalls. Així es van produir importants transformacions econòmiques i socials: augment de la producció agrícola, aparició d'un artesanat com a activitat independent, desenvolupament del comerç. La seua florent economia donaria lloc a la fundació d'importantes ciutats – estat com Cnossos, Faistos o Hagia Tríada.

L'illa de Creta seria envaïda per pobles del nord i sotmesa al domini del poderós regne de Micenes, al Peloponés. Ací es va constituir un Estat fortament centralitzat dirigit per una aristocràcia guerrera que controla totes les ciutats de la citada península més les de Creta i, per tant, tot el comerç de l'Egeu.

El món micènic finalitzaria amb la invasió dels doris, poble del nord del Grècia.

Creta i Micenes ja van organitzar una economia de mercat basada en l'intercanvi de mercaderies, és a dir, béns o productes i serveis que es compren i venen. És, per tant, el comerç, com a activitat de distribució i intercanvi de mercaderies, el que juga un paper preponderant. El mercat serà el lloc de trobada entre productors (oferta) i consumidors (demanda) i els preus sorgeixen de la relació entre tots dos en el mercat, és a dir, a major oferta i menor demanda els preus baixen, i a menor oferta i major demanda, els preus pugen: és l'economia de lliure mercat o capitalista que ha perviscut fins a l'actualitat, en línies generals. Per a les transaccions es va fer necessari inventar la moneda (de plata) que facilitaria els intercanvis comercials i substituiria a la permuta de mercaderies.

### 3. Polis Arcaica i Colonitzacions

La segona fase de la formació de la Grècia Clàssica és la coneguda amb el nom de Polis Arcaica. El seu sistema polític es fonamenta en la formació de ciutats – estat organitzades físicament en dues parts: acròpoli, part fortificada on s'emplacen els temples religiosos i que serveix de refugi en cas d'atac exterior, i l'àgora o part baixa de la ciutat, on es duu a terme la vida pública, social o econòmica d'aquesta. Les polis són independents les unes de les altres i tenen un govern oligàrquic compost pels més rics o aristoi (“els millors”) que formen un consell i dirigeixen els assumptes polítics i públics de la polis.

Els grecs d'aquesta època formaven encara una societat típicament rural, basada exclusivament en l'agricultura i el pasturatge. Les activitats artesanals i comercials tenen escassa importància, ara com ara. Per tant, la principal font de riquesa és la terra i no la possessió de mercaderies o diners.

Apareix, doncs, una societat fortament jerarquitzada en dos grans grups: hòmens rics i poderosos, grans propietaris, amos d'extenses finques cultivades per esclaus, jornalers o parcers, subjectes tots ells a l'autoritat de l'amo de la terra, i propietaris de finques més xicotetes, sempre acorralats per la misèria (collites escasses i insegures, adversitats climatològiques) i amenaçats pels deutes, que els portaven a la pèrdua de les seues terres i de la seua llibertat, convertint-se en esclaus per deutes dels primers.

Així doncs, al llarg de l'època arcaica, les tensions entre llauradors pobres i grans propietaris van anar en augment. Els llauradors reclamaven l'abolició de l'esclavitud per deutes, el repartiment de les terres i l'obtenció de drets polítics.

La progressiva concentració de terres en poques mans (els aristoi) va permetre als seus amos transformar el cultiu clàssic del cereal, bàsic per a l'alimentació de la majoria de població llauradora, en cultius especulatius, com la vinya i l'olivera, dedicats a l'exportació. Per tant, la disminució en la producció

d'aliments va donar lloc a un problema de superpoblació (amb les consegüents fams), la conseqüència directa de les quals va ser l'emigració cap a altres territoris, amb la consegüent colonització.

Un grup d'emigrants procedents de la mateixa polis (a la qual anomenaven metròpolis, és a dir, polis mare) s'estableix en territoris pròxims del Mediterrani i formen una "colònia". Aquests emigrants es desplaçaven per mar i s'instal·laven en regions costaneres que reuniren algun d'aquests requisits: disposar de terres aptes per al cultiu o estar ben situades per al comerç marítim.

La colonització grega se circumscriu bàsicament al Mediterrani en totes les seues adreces: cap a Occident, sud d'Itàlia (Magna Grècia), Sicília, França i el Llevant espanyol; cap al sud, és a dir, nord d'Àfrica i cap al Pròxim Orient i península d'Anatòlia (actual Turquia).

Les "colònies" eren plenament independents des del punt de vista polític, però els seus habitants es van considerar sempre com a grecs i, com a tals, van conservar la llengua, cultura, religió, costums, etc., hel·lèniques. Totes elles es van mantenir sempre en estret contacte amb altres grups grecs i amb les respectives metròpolis, amb les quals sostenien continus intercanvis, sobretot econòmics. Això suposaria l'enriquiment en unes zones i unes altres de comerciants, armadors i artesans.

Cadascuna de les colònies, envoltada de territoris no grecs, mantenia amb la població autòctona o indígena contactes de diferent signe: a vegades els grecs es van instal·lar en zones de població hostil, amb la qual van haver de sostenir freqüents guerres; altres vegades van pactar amb les poblacions indígenes l'ocupació d'una zona costanera en la qual s'instal·lava la colònia; en alguns casos els grecs van ocupar les terres més fèrtils dominant i explotant als indígenes.

És precisament aquest aspecte colonitzador grec el que ens explica el fonament de la nostra civilització occidental actual, així l'obertura cap a àmbits geogràfics més amplis, és a dir, l'expansió pel Mediterrani els permet crear zones d'influència que es veuran modificades per una cultura superior que acaba per imposar-se i arribar fins als nostres dies com a cultura grecollatina.

Mentrestant, què succeeix en les polis gregues? El desenvolupament del comerç i de l'artesania a causa de les colonitzacions va fer que nous grups socials enriquits s'uniren també als llauradors en la seua lluita contra l'oligarquia dominant. El resultat va ser una creixent conflictivitat o malestar social pel control de les institucions polítiques. En algunes polis van ser triats, amb consentiment popular, uns àrbitres o legisladors, com en el cas d'Atenes.

#### **4. Polis Clàssica: Democràcia, Societat i Economia Ateneses**

Soló, a Atenes, legislaria per a reduir el poder polític i econòmic dels aristoi. Les mesures més importants referent a això van ser: abolició de l'esclavitud per deutes, la qual cosa va portar com a conseqüència el fre a l'acumulació de propietats per part de l'aristocràcia; privació a l'aristocràcia del monopoli dels càrrecs públics. A més va dur a terme una legislació agrària per

a afavorir als petits i mitjans propietaris, base social de la futura polis democràtica.

Les lliçons o conseqüències extrems d'aquesta sèrie de reformes van ser molt clares per als ciutadans atenesos. Amb elles es va inaugurar o va potenciar la valoració del ciutadà com a persona amb uns drets polítics inalienables, triar als seus governants o participar en càrrecs públics – polítics, per exemple; i la cohesió o unió del poble (demos), únic per a exercir el seu propi govern popular a través dels seus representants triats pel conjunt del poble. El camí cap a la democràcia atenesa quedava preparat.

## 5. El Segle de Pèricles

És ara, s. V a. C., quan Atenes organitza, sota la direcció de Pèricles, un règim democràtic: és el “segle de Pèricles” o “Edat d'or” de l'Atenes democràtica.

El sistema polític – democràtic atenes s'organitza de baix cap amunt, de manera que els ciutadans poden votar i ser triats per a formar part de les institucions de govern, les quals representen als esmentats ciutadans. Les institucions més importants són:

- **Ecclesia o assemblea** de tots els ciutadans: vota i aprova les lleis i declara la pau o guerra.
- **Boulé**, triats per un any, aconsella a l'Ecclesia en la confecció de lleis i vigila que es complisquen els acords.
- **Tribunals populars**, jutgen tots els delictes (robatoris o furt, pertorbació de l'ordre públic, violència, injúries, etc.) excepte els de sang, per a això existeixen Tribunals especials, areòpags, per a jutjar tals delictes.
- **Magistrats**, triats per un any i espècie de ministres, els quals s'ocupen d'una àrea específica de govern. Així els arconts s'ocupaven de la política interior (ordre públic, infraestructures, aprovisionament de les polis, etc.) i els estratèges de les qüestions militars i l'exèrcit. Per a no caure en la tirania o abús de poder per part d'algun magistrat, el sistema democràtic va idear l'ostracisme (desterrament), que permetia al poble votar en secret per a bandejar a la persona sospitosa d'abús de poder. El desterrament durava deu anys.

Aquest sistema polític s'organitza socialment en dos grans grups: ciutadans i no ciutadans.

Els ciutadans són fills de pare i mare atenesa, majors de 18 anys, participen en el govern, és a dir, en l'Ecclesia i tenen accés als càrrecs públics – polítics. Han de prestar el servei militar i són propietaris, generalment de terres, tallers o comerços. En realitat són una minoria de la població (al voltant del 10%).

Els no ciutadans, 90% restant, es distribueixen de la següent manera:

- **Metecs** o estrangers en la polis atenesa (d'una altra polis grega o d'un altre país), no poden ocupar càrrecs públics – polítics. Es dediquen

quasi exclusivament al comerç i artesanía, han de prestar el servei militar i pagar impostos i queden protegits per la llei en les seues persones i béns, és a dir, poden recórrer a ella en cas de robatori, per exemple.

- **Dones**, sense drets, sotmeses als seus respectius cònjuges i dedicades per complet a les labors de la llar.

Tots dos grups són lliures.

- **Esclaus**, no tenen llibertat ni cap dret. Poden ser propietat dels ciutadans, metecs i fins i tot del propi Estat. Es pot caure en l'esclavitud per presoner de guerra o per ser fill d'esclau. Trobem als esclaus en totes les esferes de la producció (tallers artesanals, agricultura, activitats mineres, treballs públics, etc.). Pràcticament la meitat de la població atenesa del segle V pertany a aquest grup.

De l'organització sociopolítica anterior, es pot deduir que aquesta democràcia és summament restrictiva, restringida o limitada, en el sentit que tan sols uns pocs, els ciutadans, poden votar i ocupar càrrecs de govern; la resta queda, per tant, exclosa de qualsevol activitat política. En aquest cas perquè, la ciutadania no és la generalitat del poble amb drets polítics com ocorre en la nostra actual democràcia, on tots tenim drets polítics (un estudiant d'ESO no pot votar per no tenir 18 anys, però conserva intactes els seus altres drets com a l'escolarització, lliure expressió o lliure creença religiosa, etc.).

L'economia atenesa és de lliure mercat, basada en el joc de l'oferta i demanda i els preus de la qual es regulen en els mercats.

En el segle V a. C. la majoria de població atenesa viu encara de la terra i la possessió de la mateixa estava reservada exclusivament als ciutadans. No obstant això, el terra de l'Àtica (xicoteta península on se situa Atenes) no era molt apte per al cultiu, per la qual cosa es va haver d'importar sovint cereals per a la seua alimentació. Els únics productes que s'exportaven eren el vi i l'oli.

En aquest segle cobren importància les activitats artesanals com l'elaboració de ceràmica (gots àtics), el treball dels metalls (armes, joies, etc.) i la construcció de navilis. Gran importància tenen les mines de plata del Làurion, on la mà d'obra emprada sobretot era esclava. Aquestes mines eren propietat de l'Edo que té el monopoli de l'encunyació de moneda i en les obres públiques (temples, àgores, estadis, etc.)

El port del Pireo, a Atenes, era, en el s. V a. C., no sols el centre econòmic de l'Àtica, sinó de tot el Mediterrani. En ell es concentraven armadors, mercaders i banquers i a ell arribaven productes de tot el Mediterrani i Orient: marbres, fustes, metalls, cereals, cuirs, esclaus, que, o bé, romanien a Atenes, o bé eren reexportats a altres destinacions.

## 6. Crisi de la Polis Clàssica i Imperi Hel·lenístic

Les reduïdes dimensions dels territoris de les polis van ser des de sempre el principal motiu de rivalitats i agressions entre elles. Atenes, que es beneficiava d'una estratègica posició geogràfica, de la possessió de mines de



plata i del fet de ser la major de les polis pel seu territori i població, es va assegurar prompte l'hegemonia sobre la resta.

En l'època daurada atenesa, les polis gregues es van veure amenaçades per l'imperialisme persa que veia com els grecs estenien el seu comerç per Orient. S'entaulen les Guerres Mèdiques (de medes o perses) entre tots dos pobles i els medes van ser derrotats. Precisament per a defensar-se d'un nou atac, els grecs van establir la Confederació de Delos, és a dir, de diverses polis gregues (Atenes, Esparta, Tebes, Corint, etc.). Aquesta va acabar convertint-se en l'instrument de l'imperialisme atenés, que exigeix als seus aliats elevats tributs i el manteniment d'una poderosa flota de guerra. Les antigues rivalitats i l'imperialisme atenés acaba per provocar una guerra civil (Guerres del Peloponès) entre les polis pel domini de tota Grècia. S'inicia el procés de decadència de la polis com a marc polític essencial de la civilització grega. La llarga duració de la guerra va tenir per a les polis gregues una sèrie de conseqüències:

- ❖ Les guerres van provocar la decadència del comerç i l'artesania, mentre que molts camps van ser arrasats.
- ❖ El manteniment dels exèrcits va fer necessari pujar els impostos.
- ❖ Molts ciutadans, sense recursos per la guerra, i amb elevats impostos a pagar, van optar per emigrar a altres llocs.
- ❖ L'empobriment de la majoria de població causaria un creixent malestar i conflictivitat social.
- ❖ Políticament es produiria una involució política, sobretot a Atenes, atès que ara la població, per a eixir del caos i de la crisi, s'inclina, majoritàriament, per un govern autoritari i fort.

Aquesta situació de feblesa i divisió interna de les polis gregues va ser aprofitada per Macedònia (regne monàrquic al nord de l'actual Grècia) i Alexandre el Gran acaba per conquerir les polis i unir-les al seu regne macedònic. A partir d'aquest moment inicia la creació del seu vast Imperi: polis gregues, Egipte, Anatòlia, Mesopotàmia, l'Iran, Indus (l'Índia). D'aquesta manera per primera vegada les polis s'unifiquen políticament sota un sistema polític imperial, encara que dins d'aquest es constitueixen com a ciutats lliures autònomes, encara que no independents.

La pau i estabilitat va portar la fundació de noves ciutats com Alexandria a Egipte, es va produir un fort desenvolupament del comerç gràcies al gran nombre de ciutats i estabilitat aconseguides i es va estendre la cultura grega per tot Orient, tot i que amb el temps va anar rebent influències de les cultures orientals el resultat de les quals és el que es coneix amb el nom d'hel·lenisme.

Alexandre el Gran va morir prematurament, i els seus generals es van repartir l'Imperi. Es formarien llavors monarquies absolutes, en les quals el rei tenia tot el poder i governava per mitjà de la burocràcia, és a dir, d'un cos de funcionaris nomenats pel rei encarregats de fer complir les seues ordres en les diferents parts del regne.



## 7. Art i Cultura Gregues

El concepte fonamental per a comprendre l'art grec és la bellesa, entesa aquesta com la conjunció d'harmonia, proporció i equilibri.

L'arquitectura es podria definir com l'art de cobrir espai per a habitatge de déus i mortals. A Grècia té unes característiques ben definides:

- ❖ El material utilitzat sol ser la pedra calcària o marbre sota forma de carreus, és a dir, peces llaurades geomètricament, quadrades, rectangulars o cilíndriques.
- ❖ És una arquitectura de llinda o arquivada, basant-se en línies rectes horitzontals i verticals que es creuen entre si i formen angles de diferents tipus.
- ❖ La planta dels edificis grecs sol ser rectangular. També apareix la quadrada i menys la circular. Tots es cobreixen amb sostrada triangular o a “dues aigües”, la part frontal reenfonçada de les quals és el frontó, en l'interior o el timpà del qual hi ha decoració escultòrica.
- ❖ Com a suport essencial usen la columna formada de fust, generalment acanalat d'estries vives, i el capitell, precisament de la unió de tots dos sorgeix l'ordre o tipus de suport:
  - **Dòric**: columna acanalada sense basa amb un capitell en forma de coixinet invertit. L'entaulament consta d'arquivau, fris amb mètopes i tríglifs alternats. Les mètopes es decoren amb mitjos relleus i, finalment, la cornisa.
  - **Jònic**: columna acanalada amb basa i el capitell de la qual consisteix en dues volutes en espiral. El fris és una escena contínua o és llis.
  - **Corinti**: columna de fust acanalat amb un capitell decorat amb motius vegetals o fulles d'acant. El fris és continu i pot anar decorat amb relleus.
  - No és molt normal però quan la columna és substituïda per una estàtua de dona, es denomina ordre **cariàtide** i si és home, **atlante**.
- ❖ La decoració escultòrica, consistent en relleus es localitza en els frisos i en els timpans dels frontons.
- ❖ Els edificis principals són religiosos, com els temples, cas del Partenó i l'Erecteion de l'acròpoli d'Atenes. També n'hi ha civils d'esbarjo, com els cèlebres teatres grecs amb la típica forma de ferradura i aprofitant desnivells naturals per a la graderia com el d'Epidauro.
- ❖ L'edifici grec més emblemàtic és el Partenó de l'acròpoli atenesa. Va ser construït per ordre de Pèricles en el segle V a. C. Els seus arquitectes van ser Ictinos i Calícrates. És d'ordre dòric, perípter o envoltat de columnes i octàstil per tenir en la part frontal vuit columnes. Consta de pronaos o vestíbul, naos o cella per a guardar la imatge del déu al qual es dedica i opistòdom o cambra del tresor de la polis.

L'escultura seria l'art de crear volums, de manera que ofereix a l'espectador diferents punts de vista en contemplar-la. Pot ser exempta o de ple relleu quan està aïllada. És el que es coneix com a estàtua, que pot ser individual o grupal i adoptar totes les formes possibles (assegada, dempeus, ficada al llit, etc.). El relleu escultòric queda unit o connectat a un fons pla i segons sobreisca d'aquest pot ser alt, mitjà, baix o reenfonat.

L'escultura grega es divideix en tres períodes ben definits:

- ❖ **Arcaica:** es representa fonamentalment kuros (atletes masculins) i korés o sacerdotesses. Els seus trets principals, molts heretats de l'egípcia, poden ser: la rigidesa i el hieratisme, és a dir, la falta de moviment, la inexpressivitat tant de la cara com del cos, els trets geomètrics que generalment s'aprecien en el cabell a base de xicotets cilindres, els típics ulls ametllats i el típic somriure arcaic o lleu esbós de somriure. Generalment solen ser simètrics (totes dues parts, esquerra i dreta, són iguals) i frontals, és a dir, per a ser vistos de front.
- ❖ **Clàssica:** és el període de màxima plenitud de l'escultura grega, l'època de la bellesa ideal, un cant al cos humà que es presenta nu íntegrament per a apreciar-lo en tota la seua plenitud i facultats. El prototip és l'home jove, sa, fort, proporcionat i equilibrat. L'atleta i els déus joves i bells són els temes preferits. Per a representar-ho, segons aqueixa bellesa ideal, el cos humà es representa sota un estudi anatòmic perfecte, nervis, tendons, músculs, etc, i s'aplica el denominat cànon, és a dir, la mesura del cap aplicat set o nou vegades a la resta de cos, de manera que també les Matemàtiques poden reflectir la bellesa. El moviment d'aquestes escultures és seré i suau i els seus rostres són serens i estan idealitzats, és a dir, per a res deixen veure petjades de vellesa o sofriment. Solen treballar amb bronze o marbre. Els escultors canviats de nom d'aquesta època són: Fídies (fris de la processó de la Panatenees del Partenó amb la seua "tècnica de draps mullats", pegats al cos humà femení), Miró (Myron) i el cèlebre Discòbol, atleta captat en l'instant de llançar el disc, Policlet i el seu Dorífor o portador de llança, Lísip i la seua Apoxiòmenos o atleta que es lleva el greix després de la competició i el gran Praxíteles amb el seu Apol·lo Sauròcton, en la qual el déu juga amb un xicotet fardatxo.
- ❖ **Hel·lenística:** trenca amb l'equilibri i elegància clàssica per a ressaltar el més tremend realisme, és a dir, la vellesa, lletjor, i fins i tot deformitat de l'ésser humà. L'expressivitat es reflecteix en un intens dramatisme en expressar dolor, angoixa, tristesa o ira. Amb aquesta finalitat, el moviment es fa tibant i convuls, quasi violent, i els cossos es retorcen i adopten posicions difícils. L'estudi anatòmic continua sent perfecte i ara s'exageren músculs i tendons per efecte de la tensió. Clar exemple d'aquest tipus és el famós Laocoont, en la qual el sacerdot troia és devorat, juntament amb els seus fills, per unes serps per ordre dels déus.

La cultura grega és summament fecunda i transcendent en el sentit que tot Occident és hereu d'aquesta.

Tenen una religió politeista o de diversos déus que representen sentiments (amor), situacions (guerra) o elements naturals (terra), són els

“olímpics” (Olimp) i el pare de tots ells és Zeus que, juntament amb Posidó, Hades, Hera, Afrodita i uns altres, regeix la destinació dels mortals. Ells són immortals i omnipotents, són concebuts a imatge i semblança humana, fins i tot amb virtuts i defectes. Les seues aventures es conten en els mites grecs i a vegades es mesclen amb els humans i fins i tot tenen fills: aquests són els semidéus o herois del tipus Hèrcules, Teseu, Jàson, etc. A Grècia no existeix el sacerdot i les funcions religioses les realitza, generalment, un alt magistrat.

Van fundar i van destacar en Filosofia (amor a la saviesa) i els tres grans gegants, Aristòtil, Sòcrates i Plató, van ser els iniciadors del pensament racional lògic – deductiu. Ja ells es preguntaven el per què de les coses, fenòmens naturals, el món que ens envolta i fins i tot pel sentit de l'existència humana. Per descomptat eren vertader amants del saber.

En l'àmbit científic, destaquen en astronomia i ja descobreixen el moviment de rotació del planeta Terra i fins i tot anuncien la teoria heliocèntrica: el sol és el centre del sistema solar i els planetes que orbiten al seu voltant se serveixen de la seua llum i calor. En Matemàtiques va comptar amb grans erudits com Pitàgores o Thales de Milet i en Medicina amb Hipòcrates. Encara avui dia els metges realitzen el denominat jurament hipocràtic, que consisteix a vetlar i cuidar per la salut dels malalts. Ja van descobrir la circulació de la sang per tots els òrgans del cos humà per a aportar oxigen i aliment i l'extensió del sistema nerviós des del cervell a tot el cos humà. Molts segles després totes aquestes teories serien confirmades i provades.

3

Roma

## **Tema 3: ROMA**

### **1. Importància Històrica de la Civilització Romana**

La grandesa i importància històrica de Roma com a font i origen de la nostra civilització actual (la nostra cultura és netament grecolatina), es fonamenta en dos fets essencials:

a) La seua capacitat per a copiar, assumir o assimilar nombroses influències d'altres civilitzacions i adaptar-les a les seues pròpies necessitats. La República romana, per exemple, ve a ser una síntesi de la democràcia atenesa i de l'oligarquia espartana gregues.

b) El seu caràcter eminentment pràctic en l'organització i administració d'un Imperi, en organitzar les diferents maneres de vida (econòmics, polítics, socials, etc.) a través d'un Corpus iuris o un Dret (normes legals) que ha arribat fins als nostres dies com a Dret Romà i dotar a aquest Imperi d'una sèrie d'infraestructures (ponts, aqüeductes, calçades,...), que comunicara d'una manera eficaç tot els territoris sota el seu mandat.

### **2. Primers Pobladors i Règim Monàrquic**

Nombrosos pobles procedents d'Orient van arribar a la península Itàlica: lígurs, vènets, sabins, llatins, etc. i es van imposar als pobladors mediterranis que es trobaven en un nivell cultural propi del Neolític.

L'arribada del poble etrusc suposaria l'establiment a Roma i centre peninsular d'un règim polític monàrquic governat per reis etruscos que administraven justícia, manaven l'exèrcit i exercien funcions de Summe sacerdot. El Senat, constituït per ancians patricis, aconsellava als reis en la seua tasca de governar. Durant aquest període la ciutat va créixer les seues zones de cultiu, va estendre el seu domini fins a la mar (fundació del port d'Òstia), i va ampliar l'àrea de comerç amb les colònies gregues del sud de la península (Magna Grècia). Els etruscos van fortificar la ciutat amb una sòlida muralla i van emprendre construccions de sanejament com la Claveguera Màxima.

L'aparició de noves activitats econòmiques com el comerç i l'artesania, afavorides per la Monarquia, va xocar amb els interessos dels grans propietaris agraris (patricis) que es van veure perjudicats. Per això, sent el grup social més poderós i influent, van abolir la Monarquia i van crear una nova forma d'organització política denominada República.

### **3. República: Evolució Sociopolítica i Política Exterior**

L'organització social de la República està jerarquitzada de dalt a baix i és netament esclavista, és a dir, els grups socials s'organitzen per ordre de poder i sempre els que estan per davall queden sotmesos als grups superiors. Els esclaus, per tant, queden sotmesos a tota la societat, ja que es troben en la base.

Els patricis (patres) són grans terratinents o propietaris i descendents dels fundadors de Roma. S'agrupen en gens o grups familiars amplis amb un avantpassat comú. Són el grup que té el poder econòmic (propietaris d'extensos latifundis) i gaudeixen de privilegis polítics i religiosos (poder polític). Posseeixen gran quantitat d'esclaus per al treball de les seues terres.

Els plebeus són un grup heterogeni format per llauradors (xicotets propietaris), comerciants i artesans, sense drets polítics, encara que homes lliures; no poden participar en el govern, i estan obligats a pagar impostos i fer el servei militar en les legions. El progressiu enriquiment dels comerciants farà que reclamen una igualtat de drets respecte als patricis.

Els proletarii, dits així perquè la seua única riquesa eren la seua prole o fills, era un grup miserable que sobrevivia vagabundejant per les ciutats o amb treballs eventuals. Ací s'incloïen propietaris arruïnats o soldats veterans llicenciats i jornalers agrícoles sense treball.

Els esclaus poden ser-ho per presoners de guerra, per deutes o per sentències judicials dels tribunals com a càstig o pena d'un delictes. Es calcula que en l'època republicana ascendien a un milió. Realitzen tota classe d'activitats per als seus amos i podien aconseguir la manumissió o llibertat per decisió expressa d'aquells. Una vegada alliberats no podien aconseguir la ciutadania romana, encara que els seus fills sí.

El monopoli del poder polític per part de l'aristocràcia patrícia va ser modificat arran d'una sèrie de lluites que van enfrontar a patricis i plebeus. Aquests, exclosos de l'Assemblea del poble, del Senat i de les magistratures, pretenien la igualtat de drets. En aquesta llarga lluita van anar aconseguint els seus objectius:

- a) Creació del Tribú de la plebs o magistrat romà que representava i defensava els interessos dels plebeus.
- b) Llei de les Dotze Taules, mitjançant la qual s'establien lleis comunes per a tots, patricis i plebeus, que a partir de llavors formaran el "populus romanus" o "SPQR" (Senatus Populusque Romanorum).
- c) Autorització de matrimonis mixtos entre tots dos grups.
- d) Els plebeus queden autoritzats a accedir al Consolat, la magistratura més important de Roma.

El resultat va ser que les diferències polítiques entre tots dos grups van desaparèixer per complet i molts plebeus enriquits van passar a formar part, juntament amb els patricis, d'una nova aristocràcia.

L'organització de la Roma republicana és molt similar a la de l'Atenes democràtica:

- a) Assemblees populars (Comicis): formades pels ciutadans, patricis i plebeus. Aproven les lleis i trien als magistrats.
- b) Magistrats: encarregats del govern i on cada magistrat s'encarrega d'una àrea específica de govern: Cònsol, el més important i encarregat de manar l'exèrcit, Pretor de la justícia, Censor dels censos ciutadans segons la seua riquesa, Qüestor encarregat del Tresor Públic, Tribú de la plebs, etc. en l'actualitat equivaldrien als actuals i diversos Ministres.

- c) Senat: format per patricis i antics magistrats que ocupen el càrrec de manera vitalícia. És una institució oligàrquica i controla als magistrats, aprova o rebutja els acords de les Assemblies populars i s'encarrega de la política exterior. En realitat era l'òrgan que tenia el poder, perquè controlava als anteriors.

La política exterior de la República és expansiva, ja que a través de tractats i un exèrcit ben organitzat duria a terme una sèrie de conquestes tant en l'àmbit interior, en la pròpia península, com a exterior, iniciant-se l'Imperi de Roma en aquesta època.

En l'àmbit interior aconseguí el domini sobre la resta de pobles duent a terme la unificació política de la península sota el sistema polític republicà.

A nivell exterior la seua victòria sobre els cartaginesos – fenicis (Anníbal) en les cèlebres Guerres Púniques els permet dominar tot el Nord de l'Àfrica. Tot seguit conquisten Grècia, Síria, Àsia Menor (actual Turquia), Gàl·lia (actual França) i interior de la Península Ibèrica. Pràcticament dominaran tot el Mediterrani que, a partir de llavors, denominaran Mare Nostrum.

Les citades conquestes comportarien profundes transformacions i conseqüències per a Roma i els territoris conquistats. Així, les terres conquistades van ser sotmeses a un sistema d'explotació brutal: botins, tributs, confiscació de béns, etc. Roma va imposar en els seus territoris un nou model econòmic i social, destruint per complet l'organització preexistent. En primer lloc va crear grans latifundis lliurats generalment a l'aristocràcia senatorial, i treballats per esclaus, la producció dels quals estava orientada al mercat. Va reduir a l'esclavitud a una gran part de la població d'aquests territoris, la qual cosa li va permetre disposar de mà d'obra abundant i barata.

Una altra conseqüència important de les noves conquestes va ser el desenvolupament del comerç entre els diferents punts de l'Imperi. El creixement d'aquest va exigir la construcció d'una important xarxa de calçades o carreteres i de ciutats com a centres d'intercanvi. Al seu torn, aquest intens comerç va ser possible gràcies a l'existència d'una moneda comuna, el denari, i a la unitat política del Mediterrani sota un sistema sociopolític i econòmic comú, el de Roma.

La principal beneficiària de les conquestes va ser, doncs, l'aristocràcia senatorial. No obstant això, gran part dels petits i mitjans propietaris de la península Itàlica es van arruïnar per no poder competir amb els preus dels productes dels grans latifundis, veient-se obligats a vendre les seues terres als grans propietaris. Molts d'ells van marxar a Roma a la recerca de treball, la qual cosa els va convertir en una massa de desocupats que van crear un clima de conflictivitat social en la mateixa Roma. Eren els anomenats proletaris. Per contra sorgeix un nou grup social a l'empena de les conquestes i que s'enriqueix a través d'elles: són els équitès o cavallers, que es dediquen al comerç, revenda de botins de guerra o recapten impostos en els territoris conquistats.

Precisament la gran expansió territorial de la República i el consegüent Imperi format acabarien posant en crisi el propi sistema republicà.

D'una banda, les institucions romanes creades per a governar un territori reduït no servien per a controlar les províncies d'una manera efectiva, la qual



cosa va facilitar la seua autonomia respecte al poder central i la seua submissió, quasi exclusiva a les autoritats provincials. D'altra banda, les tensions socials, provocades per la concentració de terres en mans dels grups poderosos, anaven en augment. En aquest context ha de situar-se el projecte de reforma agrària dels Gracos, que proposava un repartiment just de la terra. Tots dos germans van ser assassinats, perquè el seu projecte atemptava contra els interessos dels poderosos terratinents.

Els proletaris urbans reivindicaven reformes socials, més drets i més treball.

L'enfrontament entre patricis i plebeus continuava latent perquè la República de Roma continuava sent un sistema oligàrquic que beneficiava als primers.

A tot això es va afegir una violenta i cruenta rebel·lió d'esclaus acabada per Espartac (71 a. C.) que a punt va estar de sotmetre a la mateixa Roma. La conseqüència directa de la mateixa va ser el gran nombre de manumissions que es van concedir per temor dels seus amos.

A tota aquesta situació social inestable es va afegir la qüestió militar, atès que entre les files de l'exèrcit també va condir el descontentament per la falta de paga. Davant aquesta situació de crisi de tots els sectors socials, el Senat va optar per una situació d'emergència en atorgar poders especials a diversos generals de prestigi que van decidir repartir-se el poder i crear els denominats triumvirats. Aquests no solucionen la crisi, sinó que l'aguditzen, atès que les lluites i conspiracions internes entre ells són constants, motivades per les seues ambicions de poder. En el primer (César, Pompeu i Cras) acaba amb l'assassinat de César al mateix Senat en voler aquest afeblir el poder del Senat republicà i tornar a instaurar un sistema personal monàrquic. El segon (Marco Antonio, Lépido i Octavio) desemboca en una nova guerra civil que conclou amb la victòria d'Octavio, fundador d'un sistema polític més adequat a la nova situació: l'Imperi.

#### **4. Imperi: Hegemonia, Crisi i Caiguda (s I. 29 a. C. – s V. 476 d. C.)**

Les guerres civils entre els triumvirs van provocar un gran desig de pau i va posar de manifest la ineficàcia i incapacitat de les institucions polítiques republicanes per a solucionar els problemes d'aquest Imperi. El nou sistema polític imperial té un únic comandament que concentra tots els poders en la persona d'Octavio Augusto: és Princeps o President del Senat, és Imperator o cap suprem de l'Exèrcit, representa la màxima autoritat religiosa (Pontifex Maximus) i és Magistrat Suprem i, per tant, cap de l'administració civil.

L'èxit d'Octavio Augusto va residir especialment a haver sabut resoldre el que la República i Cèsar no havien aconseguit:

- a) Crear nous organismes que pogueren pacificar i governar eficaçment els extensos territoris de l'Imperi. Va crear una nova administració territorial i així va dividir les províncies, per al seu més fàcil control, en imperials, dependents d'ell mateix per ser conflictives (perill de rebel·lions), i senatorials, dependents del Senat per estar totalment pacificades i en calma.



- b) Reestructuració de l'exèrcit pagant als soldats en actiu, liquidant els endarreriments de diners i concedint terres als veterans.
- c) Atraure's el suport de la població de Roma en assegurar la distribució gratuïta de blat i organitzar un ampli programa d'obres públiques per a oferir llocs de treball.
- d) Respecte per les institucions republicanes encara que només en aparença, atès que el poder el concentrava l'emperador i l'última decisió sempre era la seua després de consultar a les citades institucions atorgant-los així una funció merament consultiva.

Tot això va proporcionar un llarg període de pau i estabilitat que va portar com a conseqüència una millora econòmica i social a Roma i a les províncies. Ara l'Imperi aconsegueix la seua màxima extensió territorial. És el període conegut com la PAX ROMANA.

Així doncs el període imperial (67 emperadors) es divideix en dues grans fases ben diferenciades:

**A) Alt Imperi (S. I a.C – III d. C.), període caracteritzat per:**

- Pau general i unitat política en tot l'Imperi.
- Grans inversions en obres públiques: calçades, ponts, aqüeductes, teatres, circs, etc.
- Desenvolupament d'una administració eficient.
- Estabilitat fiscal i monetària.
- Creació i fundació de noves ciutats.
- Economia florent i en auge en tots els sectors econòmics: agricultura, ramaderia, comerç, artesanía o mineria.
- Màxima expansió territorial (S. II d. C.): és l'època de Trajà, Adriano (emperadors d'origen hispà) i Marco Aurelio, que exerceixen el seu domini imperial sobre tota l'Europa Occidental, coincidint el "limes" amb les fronteres naturals dels rius Rhin i Danubi, Àsia Menor i Orient Pròxim i tot el Nord d'Àfrica.

**B) Sota Imperi (S. III d. C. – V d. C.)**

És una època de crisi prolongada que anirà clivellant els fonaments de l'Imperi fins a, finalment, provocar el seu esfondrament i caiguda.

Les causes o factors que expliquen la citada crisi són de dos tipus: internes (crisi polític – militar, econòmic – financera, urbana i ideològica) i externes, davant l'assetjament de les tribus "bàrbares" (estrangers) sobre les fronteres de l'Imperi.

**1. Causes internes:**

**a) Crisi politicomilitar:** La successió imperial es duu a terme per aclamació de l'exèrcit o de les legions imperials, per aquest motiu els aspirants senten la necessitat d'aconseguir la fidelitat de les tropes. Així, entre els generals es va estendre el costum de pagar als seus soldats amb una part del

botí de guerra. Això va fomentar els vincles de fidelitat dins de l'exèrcit, de manera que els soldats se sentien més disposats a obeir als seus generals que a les autoritats de Roma, la qual cosa va incrementar el poder dels militars, que van utilitzar a les seues tropes com a instrument per a satisfer les seues ambicions polítiques. Com a conseqüència es creen faccions que desencadenen una sèrie de lluites i guerres civils creant un clima d'inseguretat, pillatge, botins i saquejos.

A això se suma la pressió dels "bàrbars", assetjats per la fam, per la qual cosa es necessita enfortir l'exèrcit per a defensar el "limes". Es necessita diners per a això i es pugen els impostos, que recauen entre els ciutadans.

**b) Crisi economicofinancera:** el clima d'inseguretat, saquejos i pillatges repercuteix en l'economia que acusa un descens de producció i intercanvis afectant a tots els sectors: artesanía, agricultura, comerç, etc. Això provoca desocupació i conflictivitat a les ciutats, els habitants de les quals fugen a refugiar-se en el camp atès que allí hi ha més seguretat i poden escapar més fàcilment dels voraços recaptadors d'impostos.

Un altre fet que aguditza la crisi econòmica és la transformació del latifundi esclavista. El tradicional latifundi deixa de ser rendible ja que el comerç disminueix i l'explotació dels grans latifundis únicament podia ser rendible amb la condició de produir per al mercat. A més, la fi de les guerres de conquesta va significar la pèrdua de la principal font d'obtenció d'esclaus. Això va provocar escassetat i, per tant, un encariment de la mà d'obra esclava. L'explotació dels esclaus requeria mètodes molt durs, que deixen d'utilitzar-se davant el perill de la rebel·lió dels esclaus (Espartac – 71 a. C.). D'altra banda, el nivell de la tècnica era molt baix, a causa de l'abundància d'esclaus, que havia fet innecessari un perfeccionament de la tecnologia. Davant aquesta situació, els grans propietaris van adoptar una nova organització del treball: la creació en el treballador d'un estímul per a treballar, proporcionant-li mitjans de producció i reservant-li certa part de la collita per a la seua subsistència. Naix una nova forma d'explotació agrícola: el colonato.

Molts propietaris de latifundis esclavistes van concedir la llibertat als seus esclaus a canvi de romandre en les terres del senyor en qualitat de colons. D'aquesta manera els propietaris augmentaven els seus ingressos, que eixien de les rendes que li pagaven els seus colons.

Els artesans que treballaven en el latifundi elaboraven tot el necessari per al propietari, per als colons i per als esclaus. Aquests productes, venuts a l'interior del domini, no estaven sotmesos als impostos imperials. Per tot això, els latifundis s'havien apartat de la circulació comercial, i els intercanvis que es produïen a l'interior escapaven de la fiscalització de l'Estat, cosa que suposava una disminució dels ingressos estatals en un moment que feien molta falta per a fer front a les despeses militars.

El propietari es va convertir, a poc a poc, en un xicotet sobirà que regnava sobre els seus colons i esclaus. Vivia en una residència (vila) resguardada per murs, protegits per tot un exèrcit de serfs armats.

Les gents fugien des de les ciutats al camp, disposades a treballar a canvi de menjar i que algun poderós els protegira del fisc i dels soldats, s'empraven en els "latifundi" com a colons, i aquesta mà d'obra barata va disminuir la

importància dels esclaus en el procés de producció de béns. El colon quedava adscrit a la terra i li lliurava al seu patró bona part del que obtenia en el seu treball. Així, la relació entre els ciutadans i l'Estat a través dels tribunals i els impostos es veia substituïda per una relació única entre el colon i el patró. Estava començant una nova època. Més enllà del senyor (dominus), el món no existia per al llaurador.

La crisi financera no va ser menor. L'escassetat d'oferta i mercat provoca una galopant inflació (pujada generalitzada de preus sense augment de salaris) pel que es va procedir, per part de l'autoritats imperials, a devaluar la moneda i a continuar pujant els impostos atès que les despeses de l'exèrcit, Cort imperial i funcionaris no deixaven una altra alternativa.

**c) Crisi urbana:** manifestada en l'augment de l'èxode urbà, creant un cercle viciós, ja que a menor nombre de contribuents, l'Estat havia d'augmentar les seues exigències fiscals encara més. Es produeix així una ruralització de la vida, és a dir, totes les activitats econòmiques se circumscriuen al camp (latifundi) creant-se una economia quasi autosuficient i tornant a la barata.

**d) Crisi ideològica:** desencadenada per una nova religió: el Cristianisme. Inicialment va tenir un notable arrelament entre les classes populars perquè proporcionava l'esperança d'una vida millor després de la mort i, a més, exaltava la pobresa com un valor i una virtut premiats en l'altra vida.

El primer cristianisme es va convertir en una religió conflictiva en relació amb l'Estat imperial quan es va negar a adorar o reconèixer a l'emperador divinitzat, la qual cosa era interpretat com un delictes polític contra l'autoritat imperial. A més, a l'ésser una religió monoteista, xocava amb la tradició politeista romana. Si a això s'afegia la igualtat civil que propugna, la qual cosa ataca el sistema esclavista romà, es poden explicar les intenses i sagnants persecucions a les quals van ser sotmesos els seus seguidors. A principis del s. IV, en plena crisi de l'Imperi, i tenint en compte la seua creixent influència social, l'emperador Constantí en l'Edicte de Milà (313 d. C.) declara la seua tolerància amb la religió cristiana amb la finalitat de guanyar-se el suport de nombrosos sectors de població convertits al Cristianisme. A finalitats del mateix segle seria declarada religió oficial i única de l'Imperi Romà.

## 2. Causes externes

En l'àmbit extern, el "limes" o davantera romà es veu compromès, cada vegada més, per la pressió que exerceixen, d'un costat, els pobles "bàrbars" o estrangers (anglos, saxons, francs, visigots, vàndals, suevos, alans, etc.) per la part occidental de l'Imperi esmentats per la fam i enlluernats pel luxe i l'ostentació de l'Imperi, i, per un altre, els perses des de la part oriental. Atès que Occident es va veure més afectat per la crisi que Orient, per a salvaguardar aquesta part de l'Imperi, es va dividir en dos: Occident (amb capital a Roma) i Orient ( amb capital a Bizanci o Constantinoble). Els pobles bàrbars traspassarien les fronteres occidentals a finalitats del segle V d. C. (476) i deposarien a l'últim emperador romà d'Occident (Ròmul Augústulo). Amb això es donava fi al poderós Imperi Romà. Aquests pobles s'assentarien en diferents parts de l'Imperi, formant regnes independents. Així, anglos i saxons a Britània, burgundis en la península itàlica, vàndals i suevos al Nord

d'Àfrica o visigots a Hispània. No obstant això, la part oriental continuaria pervivint com a Imperi Romà d'Orient o Imperi Bizantí fins a mitjan segle XV (1453 – invasió dels turcs otomans).

## 5. Aportacions Culturals de Roma

Roma va imposar en els territoris conquistats i ocupats al llarg de les seues conquestes un model d'organització política, econòmica, cultural o religiosa amb la consegüent anul·lació de les preexistents o autòctones. A través d'aquest procés, conegut amb el nom de ROMANITZACIÓ, els pobles de la conca mediterrània es van integrar, en major o menor mesura, en un marc de civilització comuna.

La romanització va afectar, sobretot, a la part occidental de l'Imperi. A causa del seu nivell de desenvolupament, molt inferior al de la part oriental, Occident va oferir escassa resistència a la penetració de Roma i va rebre amb major intensitat la seua influència.

Els instruments que van actuar de vincles d'unió van ser molts i variats i van afectar a tots els àmbits de la vida de l'Imperi. Així, l'explotació dels territoris conquistats es va realitzar a través dels latifundis esclavistes, per la qual cosa el model econòmic de producció romà es va exportar als seus territoris. La necessitat de comercialitzar els productes va exigir la fundació de ciutats ben comunicades entre si. En aquestes ciutats, Roma va construir calçades pavimentades ponts, aqüeductes, amfiteatres, temples, monuments commemoratius, etc.

La necessitat de regular les relacions entre els pobles de l'Imperi i entre les persones va portar a Roma a dictar unes normes o lleis comunes per a tots sota el nom de Dret Romà, base del Dret actual. Així mateix va imposar als territoris occidentals la seua llengua, el llatí<sup>1</sup>, a partir del qual van sorgir posteriorment les llengües romàniques com el castellà, francès, valencià, català, italià, portuguès o romanès. No obstant això, en els territoris orientals es va continuar respectant la llengua grega.

La religió romana passaria per dues etapes ben definides: la primera, politeïsta (diversos déus) a causa de la influència dels cultes d'aquells pobles als quals va sotmetre. Així, les divinitats romanes serien en la seua majoria gregues, però amb nom llatí: el pare de tots els déus grecs, Zeus, a Roma seria Júpiter. Posteriorment rebria la influència del Cristianisme com a religió monoteïsta (únic Déu) que després de ser perseguit de manera intensa i dramàtica, passaria a ser tolerat primer i declarat religió oficial de l'Edo després, però més per una qüestió pràctica que de fe. Durant la crisi els emperadors van percebre la seua gran acceptació i influència social pel que, donat el moment delicat que travessava l'Imperi, necessitaven tot el suport possible per part de la ciutadania.

L'art romà posseeix tres trets essencials:

---

<sup>1</sup> Hui dia en cara s'imparteixen les assignatures de grec I de llatí com a assignatures optatives en una modalitat de Batxiller.

- a) No és gens original sinó que rep influència de nombrosos pobles com l'etrusc, grec i fins i tot d'Orient. Per això s'afirma que és un art eclèctic, és a dir, que conjumina totes aquestes influències i les adapta a les seues pròpies necessitats.
- b) És summament pràctic, utilitari i funcional, prescindint del sentit estètic o bell del grec. És a dir, serveix per a alguna cosa i el seu utilitarisme no queda renyit amb la seua bellesa.
- c) És un art grandios o monumental, propagandístic al servei de l'Imperi i emperadors, és a dir, en tot moment es tracta d'enaltir o exaltar el suprem poder imperial per a enlluernar i subordinar davant semblant poder als ciutadans i pobles conquistats.

Van destacar, sobretot, en arquitectura, en la qual combinen la de llinda grega amb la d'arc i volta. Així, utilitzen l'arc de mig punt o semicircular, la volta de canó i la semiesfèrica o cúpula d'influència oriental. El tipus de suport són els ordres grecs (dòric, jònic i corinti), al qual afigen el toscà o dòric amb columna de fust llis. Els edificis són molt variats i arpleguen les anteriors influències:

- religiosos com el temple grec, del qual tan sols es diferencien en el fet que s'eleva sobre un podium o podi i que només es pot accedir per les escales frontals; d'altra banda simplement copien els elements grecs: sostrada de doble vessant o triangular, ordres, arquitrans, frisos, frontons, timpans, etc. El més famós és el Panteó (Temple de tots els déus) de Roma que combina arquitectura de llinda i voltada, és a dir, d'arc i volta.
- públics o civils, com la basílica. Potser és l'únic original. Té planta de creu llatina amb tres naus separades per columnes. Servia per a impartir justícia i realitzar transaccions comercials. Per les seues grans dimensions seria adoptat pels cristians com a temple religiós.
- d'enginyeria, com les calçades, ponts o aqüeductes que encara perviuen en llocs com Segòvia. Tots aquests es construïen a base de carreus de pedra.
- d'oci, com els teatres de planta semicircular i amb graderies per al públic, amfiteatres de planta el·líptica i diversos pisos com el Coliseu de Roma. Cada pis es disposa en forma d'arc de mig punt amb els tres ordres grecs. Servien per als grans espectacles de feres i lluites entre gladiadors. Els cirks tenien planta rectangular tancada per un extrem amb un semicercle i amb un mur central sobre el qual donaven voltes en la seua carrera els carros de cavalls.

En escultura destaquen les exemptes (estàtues), amb retrats de marcat caràcter realista. La fidelitat al model es manifesta tant en la semblança física com psicològica. Els personatges es representen en busts o estàtues en actitud dempeus i eqüestre, sobretot.

Destaquen els relleus històrics, imatges que narren esdeveniments, generalment bèl·lics o de conquesta que intenten commemorar les gestes dels emperadors (Tit, Constantí, Trajà, Septimi Sever, etc.). Es realitzen sobre els

denominats monuments commemoratius com a columnes i arcs de triomf que se situaven a l'entrada de les grans ciutats.

En pintura s'utilitza la tècnica del fresc, és a dir, els colors dissolts en aigua s'apliquen sobre un parament o mur arrebossat de calç i arena encara fresc. Els temes més representats són paisatges, vida quotidiana, retrats i fins i tot elements arquitectònics com a columnes, finestres, arcs, etc. És el que es coneix amb el nom d' "il·lusionisme arquitectònic". Pompeia i Herculà són bona prova d'això.

A Roma sorgeix la tradició de decorar els sòls amb mosaics (juxtaposició de tesselles o xicotets quadradets de marbre o fang cuit), formant figures geomètriques, o escenes de caça, pesca o mitològiques.